

5

Η άνοδος της Δύσης

Η άνοδος της Δύσης σε παγκόσμια ηγεμονική θέση ξεκίνησε με την Αναγέννηση,¹ η οποία βοήθησε να αλλάξει η πορεία της ευρωπαϊκής τέχνης, μουσικής, λογοτεχνίας, αρχιτεκτονικής, πολιτικής, θρησκείας, εκπαίδευσης, επιστήμης και τεχνολογίας, καθώς και του ευρωπαϊκού εμπορίου. Ήταν μια από αυτές τις εκτεταμένες, βαθιές πολιτισμικές αλλαγές που λαμβάνουν χώρα από καιρού εις καιρόν (όπως η διάδοση του χριστιανισμού και του ισλάμ σε προηγούμενες εποχές ή η επιβολή του κομμουνισμού και η μετέπειτα κατάρρευσή του τον 20^ο αιώνα), που αφορούν ολόκληρο τον κόσμο και την ανθρωπότητα. Η αλλαγή αυτή, είτε πρόκειται για τις καλλιτεχνικές μορφές του Λεονάρντο ντα Βίντσι (1452-1519) ή του Μιχαήλ Άγγελου (1475-1564) είτε για τα πολιτικά κείμενα του Νικολό Μακιαβέλι είτε για το ακαδημαϊκό έργο του Δεσιδέριου Εράσμου στην Ολλανδία, ή τα γραπτά του Ουίλιαμ Σαίξπηρ στην Αγγλία ή του Φρανσουά Ραμπτελαί στη Γαλλία, επικεντρωνόταν στον άνθρωπο και στο κοσμικό στοιχείο.

1. Με τα λόγια του Μπούρκχαρντ, η Αναγέννηση αποτίναξε τα «φανταστικά δεσμά του Μεσαίωνα». Βλ. Jakob Burckhardt, *The Civilization of the Renaissance in Italy*, 1860, μτφρ. S.G.C. Middlemore, Λονδίνο, 1944, η οποία παρείχε την πρώτη σφαιρική προσέγγιση της συμβολής της Ιταλίας. Για τη συμβολή της αραβικής Ισπανίας, του Βυζαντινίου και της Βόρειας Γερμανίας βλ. Wallace K. Ferguson, *The Renaissance in Historical Thought: Five Centuries of Interpretation*, Νέα Υόρκη, 1948. Παρ' όλη τη δουλειά που έχει γίνει σχετικά με τον χαρακτήρα, τα αίτια και τα γεωγραφικά και χρονολογικά της όρια, η Αναγέννηση παραμένει ένα από τα πιο δυσεπίλυτα προβλήματα της ιστοριογραφίας.

Με την Αναγέννηση νέα έμφαση δόθηκε στη δυναμική: ο αέρας φορτίστηκε με τον ενθουσιασμό του πειραματισμού: οι αποδεκτές νόρμες άρχισαν να αμφισβητούνται. Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι η προτεσταντική Μεταρρύθμιση με τον θρίαμβο της συνείδησης επί του δόγματος, εκδηλώθηκε τη στιγμή που εκδηλώθηκε. Τονίζοντας την ατομική κρίση, η Μεταρρύθμιση παρείχε ένα τεράστιο κίνητρο για δράση και αλλαγή. Είναι επίσης κατανοητό γιατί οι αστρονόμοι Νικόλαος Κοπέρνικος (1473-1543) και Γαλιλαίος Γαλιλέι (1564-1642) συγκρούστηκαν με τις εκκλησιαστικές αρχές τη συγκεκριμένη εποχή. Η αμφισβήτησή τους ήταν εγκόσμια: η αμφισβήτηση του Λούθηρου –«μόνο η πίστη μπορεί να κερδίσει τη σωτηρία»– ήταν πνευματική. Και οι δύο αμφισβητούσαν την υπάρχουσα εξουσία.

Με τον τρόπο αυτό μπήκαν οι σπόροι της σύγχρονης επιστήμης – αυτού που αργότερα ονομάστηκε Επιστημονική Επανάσταση. Στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, πραγματιστές, δημιουργικοί επιστήμονες απ’ όλη την Ευρώπη είχαν μετατρέψει τις ιταλικές πόλεις της Πάντοβας, της Φερράρας, της Φλωρεντίας και της Μπολόνιας –που ήταν κληρονόμοι της πολύ παλαιότερης ελληνικής κληρονομιάς της ορθολογικής σκέψης– στα πιο σημαντικά ιδρύματα επιστήμης και τεχνολογίας της εποχής τους.² Οι πόλεις αυτές ήταν ελεύθερες από τους περιορισμούς του φεουδαλισμού, που υπήρχαν σε άλλα μέρη της Ευρώπης, ενώ η Μπολόνια ήταν επίσης ελεύθερη από την επιρροή του Πάπα.

Από αυτήν την επιστημονική ζύμωση προέκυψε ένα νέο ορθολογικό πνεύμα που βασιζόταν στα μαθηματικά και στη λογική, που αναζητούσε την εμπεριστατωμένη αλήθεια παρά την εξ αποκαλύψεως αλήθεια: «Πιστεύω επειδή γνωρίζω», παρά «Γνωρίζω επειδή πιστεύω». Χωρίς το πνεύμα αυτό δεν θα είχε υπάρξει ούτε σύγχρονη επιστήμη, ούτε καπιταλιστικό επιχειρηματικό πνεύμα, ούτε Βιομηχανική Επανάσταση ούτε και η δυτική ιδέα της προόδου.³ Η ιδέα ότι ο άνθρωπος μπορούσε από μόνος του να

2. Ο Κοπέρνικος σπούδασε στην Πάντοβα και τη Μπολόνια. Το 1503 έλαβε το διδακτορικό του στο Κανονικό Δίκαιο στη Φεράρα. Ο Γαλιλαίος ήταν καθηγητής μαθηματικών στην Πάντοβα.

3. Βλ. J.B. Bury, *The Idea of Progress*, Νέα Υόρκη, 1955.

βελτιώσει τη μοίρα του, ότι αυτός (και όχι ο Θεός, ή οι κρυφές δυνάμεις της φύσης) ήταν ο δημιουργός και το μέτρο όλων των πραγμάτων (κάτι που πολλοί δυτικοί ποτέ δεν σταμάτησαν να αμφισβητούν), ήταν ίσως η πιο βαθιά επανάσταση που είχε υποστεί ποτέ η δυτική σκέψη. Όλο και περισσότερο, το ζήτημα ήταν όχι να προσαρμοστεί ο άνθρωπος στα εγγενώς ανυπολόγιστα σκαμπανεβάσματα της ζωής, αλλά να ελέγξει τη ζωή. Υπήρξε μια σταδιακή μετατόπιση από την τελειότητα του πνεύματος στην τελειότητα της ύλης.

Η νέα έμφαση στον άνθρωπο, παρά στον Θεό, η νέα αμφισβήτηση της θρησκείας και της πνευματικής εξουσίας, η νέα έμφαση στο άτομο, παρά στην οικογένεια, τη φυλή ή το κράτος, η νέα επιμονή στην αυξανόμενη ελευθερία των ατομικών επιλογών και αποφάσεων, η νέα επιθυμία για αλλαγή προς χάριν της αλλαγής (όπως περιέργως, η τέχνη, η μουσική και η θρησκεία είναι απρόσβλητες από τέτοιες επιθυμίες), η νέα αδιαφορία για την παραδοσιακή ιερότητα της φύσης, όλα αυτά βοήθησαν στο να απελευθερωθεί ένας πραγματικός χείμαρρος εκρηκτικής ενέργειας στην κοινωνία. Ακόμα και η υφή του χρόνου άλλαξε. Το «άχρονο, αέναο παρόν», όπως παρουσιάζεται στο έργο καλλιτεχνών του 15^{ου} αιώνα όπως ο Φρα Αντζέλικο (περίπου 1400-55), υποχώρησε μπροστά στη γραμμική, στοχοπροσηλωμένη πρόοδο. Όπως και οι σύγχρονοί του, ο Αντζέλικο ενδιαφερόταν κυρίως για τη λύτρωση, η οποία δεν ήταν συνδεδεμένη με τον χρόνο και για την οποία ο στοχοπροσηλωμένος «χρόνος», όπως τον ξέρουμε, δεν είχε νόημα. Γι' αυτόν ο κάθε είδους χρόνος ήταν ομοίομορφος: «γρηγορείτε ούν, ὅτι οὐκ οἴδατε ποία ἡμέρα ὁ κύριος ὑμῶν ἔρχεται [=Να αγρυπνείτε, λοιπόν, γιατί δεν ξέρετε ποια μέρα θα έρθει ο Κύριός σας]» (*Κατά Ματθαίον* 24: 42). Εφεξής, ιδιαίτερα μετά τη Μεταρρύθμιση, η έμφαση δινόταν όχι στην άχρονη λύτρωση, αλλά στην προοδευτική, κοσμική, θυελλώδη, ηφαιστειακή, δαιμονική δράση. Ο χρόνος, ο χρήσιμος χρόνος, άρχισε να παίζει έναν νέο ρόλο στη Δύση. Με την ανάπτυξη μιας οικονομίας με βάση το χρήμα, ο χρόνος έγινε χρήμα: η αγορά έγινε σημαντικότερη. Όλο και περισσότερο, τίποτα δεν ήταν μόνιμο, σταθερό, αμετάβλητο ή αναλλοίωτο.

Αυτή η μετατόπιση της έμφασης κατά τη διάρκεια της Αναγέννησης προς το κοσμικό στοιχείο, προς την επιστήμη, προς τη δράση, προς τη συ-

νεχή αλλαγή, προς την αναζήτηση, εκφράζει την ιδιοφυΐα του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Σε αντίθεση με τη δογματική ενότητα της μεσαιωνικής Εκκλησίας, στην Ευρώπη μετά τη Μεταρρύθμιση δόθηκε νέα έμφαση στην ατομική κρίση, γεγονός που βοηθά στην εξήγηση της προέλευσης της υπεροχής της στον κόσμο. Οι ασιατικές αυτοκρατορίες που προηγήθηκαν της ανόδου της Δύσης ήταν κατά πάσα πιθανότητα πιο ένδοξες απ' οτιδήποτε επέτυχε μετέπειτα η Ευρώπη. Η Κίνα τον 13^ο αιώνα ήταν αδιαμφισβήτητα το πιο τεχνολογικά προηγμένο και οικονομικά ισχυρό κράτος στον κόσμο. Ωστόσο, καθώς ήταν περισσότερο δεσποτικά, τα κράτη αυτά παρείχαν πιο περιορισμένο πεδίο ατομικής δράσης και, ως εκ τούτου, ήταν λιγότερο δυναμικά.

Ο αυξανόμενος ρόλος της εκκοσμίκευσης κατά την Αναγέννηση, καθώς και η ολοένα αυξανόμενη ανταγωνιστικότητα μεταξύ των Ευρωπαίων στο εμπόριο, την τεχνολογία και τα όπλα, δεν πρέπει να μας κάνουν να υποτιμήσουμε τον ρόλο του πνευματικού παράγοντα στην άνοδο και την επέκταση της Ευρώπης. Στην Ευρώπη μετά τη Μεταρρύθμιση είναι συχνά δύσκολο να διακρίνουμε τους πολιτικούς από τους θρησκευτικούς παράγοντες. Ο χριστιανικός σταυρός έφερε την επιγραφή «'Εν τούτῳ νίκα». Μόνο μετά το τέλος του Τριακονταετή Πολέμου το 1648, η εθνική αντιπαλότητα (ιδιαίτερα μεταξύ Ισπανίας και Γαλλίας) αποκτά προτεραιότητα επί των θρησκευτικών αντιπαραθέσεων. Ο χριστιανισμός συνδύασε έναν υλικό με έναν πνευματικό ρόλο· δεν τον απασχολεί μόνο η ανάσταση του πνεύματος, αλλά και του σώματος. Ο Ερρίκος ο Θαλασσοπόρος της Πορτογαλίας (1394-1460) δεν ήταν μόνο άνθρωπος εγκόσμιας δράσης, ήταν και θρησκευτικός ασκητής. Ο Λέοναρντ Όιλερ (1707-83) δεν ήταν μόνο ο κορυφαίος μαθηματικός στην Ευρώπη του 18^{ου} αιώνα, αλλά και ο ηγέτης της αναβίωσης της ευλάβειας στη λουθηρανική Εκκλησία. Ο πνευματικός δυναμισμός της χριστιανοσύνης εισέβαλε στη σφαίρα του χρόνου και βοήθησε στο να υπάρξει η βάση για την άνοδο της Δύσης.

Η βεβαιότητα, η αρετή και η μεσσιανική στάση της χριστιανοσύνης, σε συνδυασμό με ένα σύμπλεγμα κυριαρχίας, την ανάγκασαν να βγει στον κόσμο σε αναζήτηση ψυχών. Ο χριστιανισμός όπως και ο βουδισμός, αλλά όχι ο ινδουισμός ή ο ιουδαϊσμός, ήταν μια παγκόσμια θρησκεία. Βασιζόταν

όχι στη γέννηση, αλλά στην πίστη. Αντίθετα με τον ταοϊσμό, τον κομφουκιανισμό, τον ινδουισμό και τον ιουδαϊσμό, ο χριστιανισμός ήταν και μια ιεραποστολική θρησκεία. Χωρίς τις μεσσιανικές και προσηλυτιστικές όψεις των δοξασιών του (για να μην μιλήσουμε για την επιθετικότητα και, χάρη στον Απόστολο Παύλο, τη μισαλλοδοξία του απέναντι σε άλλες θρησκείες), είναι αμφίβολο αν η χριστιανική Ευρώπη θα μπορούσε να κυριαρχήσει στον κόσμο.

Καμιά άλλη ευρωπαϊκή χώρα δεν καταδεικνύει τη σημασία του πνευματικού παράγοντα στην ιστορία τόσο καλά όσο η Ισπανία. Η *Reconquista* (Ανακατάκτηση) της Ισπανίας και η επέκτασή της στον κόσμο δεν πρέπει να γίνουν κατανοητές εκτός του πλαισίου της θρησκευτικής ζέσης και του ιεραποστολικού ζήλου του ισπανικού καθολικισμού. Οι Ισπανοί, όπως και οι Πορτογάλοι, αισθάνονταν έντονα τη βιβλική προσταγή για τον προσηλυτισμό της ανθρωπότητας στον χριστιανισμό πριν την έλευση της Αποκάλυψης και το τέλος του κόσμου. Προστατευμένοι από την υπόλοιπη Ευρώπη λόγω των Πυρηναίων, οι Ισπανοί στην πραγματικότητα ποτέ δεν αποδέχτηκαν την εκκοσμίκευση της Αναγέννησης, τον πλουραλισμό της Μεταρρύθμισης και την απαίτηση για αλλαγή. Οι μεγάλες επαναστάσεις, η εμπορική, η επιστημονική και η βιομηχανική, που λάμβαναν χώρα στην Ευρώπη του 16^{ου} αιώνα, δεν επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό την Ισπανία. Οι Ισπανοί συμμετείχαν περιορισμένα στην επέκταση του εμπορίου από τον 17^ο αιώνα και μετά. Δεν δόθηκε η δυνατότητα στα χρήματα και τις αξίες της αγοράς να παίξουν κυρίαρχο ρόλο – όσο κι αν ώθησαν την ανάπτυξη του έθνους-κράτους. Αντίθετα με τους εμπορικούς της αντιπάλους, τη Βρετανία και την Ολλανδία, η Ισπανία δεν ανέπτυξε μια μεσαία τάξη. Η περιφρόνηση του εμπορίου από την Ισπανία σήμαινε ότι μεγάλο μέρος του πλούτου της που προερχόταν από την επιβλητική της αυτοκρατορία κατέληξε σε βρετανικά ή ολλανδικά χέρια. Ο πλούτος για τους βρετανούς και ολλανδούς προτεστάντες ήταν σημάδι της Θείας Πρόνοιας καθώς και ανταμοιβή για την ίδια τους την εργατικότητα.

Λαμβάνοντας υπόψη την προειδοποίηση του ισπανού φιλοσόφου Λεύκιου Ανναίου Σενέκα (περίπου 4 π.Χ.-65 μ.Χ.), «Από τότε που τα χρή-

ματα άρχισαν να αντιμετωπίζονται με τιμή, ξεχάστηκε η πραγματική αξία των πραγμάτων»,⁴ οι Ισπανοί φαίνεται ότι αδιαφορούσαν για την απώλεια χρημάτων, όπως αδιαφορούσαν και για την απώλεια αίματος. Σαν τον Δον Κιχώτη, στόχευαν και πολεμούσαν προς πάσα κατεύθυνση ταυτοχρόνως. Μεταξύ 1500 και 1659 πολέμησαν σε κάθε δυναστικό και θρησκευτικό αγώνα που μπορούσαν να βρουν. Με σύντομα διαλείμματα, πολέμησαν κατά της Γαλλίας για 50 και κατά της Ολλανδίας για 80 χρόνια. Πολεμούσαν ατέρμονα κατά των Τούρκων. Όταν γινόταν ειρήνη με την Αγγλία ήταν λόγω εξαναγκασμού. Παρέμειναν κωφοί στις προειδοποιήσεις των συγχρόνων τους ότι ο ατέρμονος πόλεμος – με το αστρονομικό κόστος και τον ανεξέλεγκτο πληθωρισμό του (1500-1630)– θα τους κατέστρεφε. Για εκατό χρόνια, σε ένα μεγάλο και παρατεταμένο δράμα, η Ισπανία πολεμούσε επίσης και εναντίον όσων προσπαθούσαν να διαμελίσουν την αυτοκρατορία της. Θα μπορούσε κάλλιστα να ήταν το έμβλημα του Φιλίππου Β΄ *Nec pluribus impar* (Πάνω από όλα).

Η Ισπανία δεν επέδειξε ενθουσιασμό για την υπομονετική, οργανωμένη εργασία που απαιτούσαν η σύγχρονη επιστήμη και βιομηχανία. Ο πλούτος της προερχόταν από άλλες πηγές. Εκτός από τα έκτακτα κέρδη σε ευγενή μέταλλα από τη Νότια Αμερική, μπορούσε να αντλεί έσοδα από τους φόρους της Καστίλης και τον αυξανόμενο εμπορικό πλούτο της Ιταλίας και των Κάτω Χωρών. Πριν την εισβολή των Βρετανών και των Ολλανδών, διέθετε σχεδόν το μονοπώλιο του εμπορίου δούλων, μπαχαρικών (κυρίως πιπεριού, κανέλας, γαρύφαλλου και μοσχοκάρυδου) και ζάχαρης. Ωστόσο, παρόλο που κατ' όνομα ήταν το πλουσιότερο κράτος της Ευρώπης, χρεοκοπούσε τακτικότερα. Ο Κάρολος Ε΄ (1500-58), αυτοκράτορας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (1519-56), του οποίου τα έσοδα καταναλώνονταν σε πληρωμή τόκων από προηγούμενα χρέη, δεν είχε αρκετά χρήματα να θάψει τη μητέρα του, την Ιωάννα την Τρελή. Το 1556 ο Φίλιπ-

4. Σε αντίθεση με τον άγγλο μυθιστοριογράφο, Tobias George Smollett (1721-71), ο οποίος έγραψε σε μια εποχή που ο σεβασμός της Αγγλίας για το χρήμα και το εμπόριο αυξάνονταν με την ώρα: «Χωρίς χρήματα, στη ζωή δεν μπορείς να αποκτήσεις ούτε σεβασμό ούτε τιμή ή άνεση.

πος Β' (1527-98) κληρονόμησε άδεια ταμεία και ένα χρεοκοπημένο κράτος. Η Ισπανία χρεοκόπησε τρεις φορές κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Φιλίππου Β' και πέντε φορές κατά την περίοδο 1557-1627. Όταν πέθανε ο Φίλιππος το 1598, το επίσημο χρέος των 20 εκατομμυρίων δουκάτων, που είχε κληρονομήσει, είχε αυξηθεί στα 100 εκατομμύρια· το μεγαλύτερο μέρος των εσόδων του καταναλωνόταν από πληρωμές χρεών.⁵ Ο ισπανός Δον Φρανθίσκο δε Κεβέδο ι Βιλιέγας (1580-1645) δήλωσε: «Ως φτωχοί κατακτήσαμε τα πλούτη των άλλων· ως πλούσιοι αυτά τα πλούτη κατακτούνεμάς τους ίδιους».

Μετά την ήττα της Αρμάδας από τους Άγγλους το 1588, η Ισπανία, με το σταυροφορικό της πνεύμα εξαντλημένο, το πρότερο σφρίγος της και τη ζωτικότητα της χαμένα, προτίμησε να αποσυρθεί από το κέντρο της ευρωπαϊκής σκηνής και να πέσει σε ύπνο. Στον υλικό, αν και όχι στον θρησκευτικό τομέα, πέρασε από το «θέλω να είμαι πάρα πολύ», στο «πάρα πολύ θέλω να μην είμαι».

Όσον αφορά στην εδαφική της μεγέθυνση, η Ισπανία κατόρθωσε ό,τι κατόρθωσε όχι μόνο εξαιτίας των υλικών και πνευματικών στοιχείων του χριστιανισμού αλλά και επειδή ασκούσε την εξουσία ενός έθνους.⁶ Η ευρωπαϊκή επέκταση και το σύστημα των εθνικών κρατών γεννήθηκαν την ίδια εποχή. Η άνοδος εθνών όπως η Ισπανία και ο συνεχής αγώνας τους για εξουσία, ενίσχυσαν τις δυτικές ενέργειες και παρείχαν μια ανυπολόγιστη πνοή στην επέκταση της Δύσης. Η πολιτική ποικιλομορφία και ο πολιτικός κατακερματισμός προώθησαν την επέκταση των ευρωπαϊκών

5. Ορισμένοι μελετητές, όπως ο Werner Sombart (*Der Moderne Kapitalismus*, 1928) αποδίδουν τη φτώχεια της Ισπανίας στον διωγμό των Εβραίων. Ο Sombart υποστήριξε ότι η Ιερά Εξέταση έδιωξε από την Ισπανία τα καλύτερα εβραϊκά οικονομικά ταλέντα. Άλλοι, όπως ο Max Weber ([1864-1920] *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Λονδίνο, 1930) και ο R.H. Tawney ([1880-1962] *Religion and the Rise of Capitalism*, Λονδίνο, 1936) δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στο προτεσταντικό πνεύμα που επέτρεψε τόσο στη Βρετανία όσο και στην Ολλανδία να ξεπεράσουν την Ισπανία.

6. Παρ' όλο που το 1492 δεν υπήρχε ακόμη ισπανικό κράτος. Η *Reconquista* ήταν κυρίως έργο της Καστίλης.

κρατών. Για μια περίοδο – ίσως μέχρι το 1914 – τα ευρωπαϊκά εθνικά κράτη και ο ευρωπαϊκός εθνικισμός αποτέλεσαν την ατμομηχανή της αλλαγής σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι αποκαλούμενες «ανακαλύψεις» – των οποίων προηγήθηκαν μακροχρόνιες αντιπαλότητες μεταξύ Ισπανίας και Πορτογαλίας στον Ατλαντικό – προήλθαν απευθείας από την ανάπτυξη της κεντρικής εξουσίας σε αυτά τα νεοϊδρυθέντα αντίπαλα έθνη.

Ένας σημαντικός παράγοντας της ανόδου του ευρωπαϊκού μεγαλείου ήταν η υπεροχή της Ευρώπης σε όπλα.⁷ Στήριγμα όλων των ευρωπαϊκών προσπαθειών από τον 17^ο αιώνα και μετά αποτελούσε η συντριπτική στρατιωτική και ναυτική ισχύς της. «Ανακάλυψαν το πυροβολικό», έγραψε ο άγγλος ποιητής Τζον Ντον το 1621, «με το οποίο οι πόλεμοι τελειώνουν γρηγορότερα απ' ό,τι πριν, και αποφεύγεται η μεγάλη αιματοχυσία». Αποδείχτηκε, φυσικά, ότι ο Ντον έκανε λάθος. Στην ανάπτυξη καλύτερων όπλων,⁸ στην ξηρά και στη θάλασσα, αυτές οι βελτιώσεις του πυροβολικού (μερικές εκ των οποίων η Δύση είχε σταχυολογήσει από την Ανατολή) ήταν μόνο η αρχή. Η βελτίωση των όπλων από τον 16^ο αιώνα και μετά αποτελεί ένα πεδίο δράσης στο οποίο η Δύση διέπρεψε – ιδίως επειδή οι εξελίξεις ήταν υπερβολικά διαδεδομένες και υπερβολικά ανταγωνιστικές, ώστε να μπορέσει οποιαδήποτε ευρωπαϊκή χώρα να αποκτήσει το μονοπώλιο (όπως έκανε η κυβέρνηση στην Κίνα) ή μια μακροχρόνια υπεροχή στην κατασκευή οπλισμού. Η εξαιρετική πρόοδος που έκαναν οι Ευρωπαίοι στην επιστήμη και την τεχνολογία της ναυσιπλοΐας, των όπλων και της στρατιωτικής οργάνωσης εξασφάλισε την υπεροχή τους.

Η γεωγραφία επίσης βοήθησε τα ναυτικά έθνη της Ευρώπης. Το εμπορικό μονοπώλιο των Ιταλών και των Αράβων στο Λεβάντε, την ανατολική

7. Η πορτογαλική ισχύς στον Ινδικό Ωκεανό τον 16^ο αιώνα στηρίχθηκε στο ανώτερο ναυτικό πυροβολικό της. Οι μουσουλμανικοί στόλοι, αν και μεγαλύτεροι αριθμητικά, δεν μπορούσαν να τους ανταγωνιστούν. Βλ. C.M, *Sails, and Empire 1400-1700*, Νέα Υόρκη, 1965.

8. Βλ. Geoffrey Parker, *The Military Revolution*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη 1989.

Μεσόγειο, το έσπασε ο ντα Γκάμα, ο οποίος επέστρεψε στην Πορτογαλία το 1499 με πιπέρι, κανέλλα και γαρούφαλλα. Είχε πλεύσει κάνοντας ένα και μόνο ταξίδι χωρίς διακοπή από τη νότια Ινδία μέχρι τη Λισαβόνα, παρακάμπτοντας τη Βενετία, την αποθήκη του ευρωπαϊκού εμπορίου μπαχαρικών. Οι μουσουλμάνοι έμποροι, οι οποίοι έλεγχαν τη συντομότερη οδό προς την Ευρώπη μέσω της Ερυθράς Θάλασσας, χρειάστηκαν περίπου 20 χρόνια για να ανακτήσουν εν μέρει τον έλεγχο του εμπορίου με την Ανατολή. Το άνοιγμα των νέων θαλασσιών οδών γύρω από την Αφρική, η μετανάστευση από τη Μεσόγειο στον Ατλαντικό παρείχε ώθηση πρώτα στην Ισπανία και την Πορτογαλία, και αργότερα στη Γαλλία, τη Βρετανία και την Ολλανδία. Οι μουσουλμανικές αυτοκρατορίες (Οθωμανική, Περσική και Μογγολική) έχασαν τον έλεγχο των χερσαίων και θαλασσιών οδών.

Το παγκόσμιο εμπόριο έγινε η πηγή μεγάλου μέρους της ευρωπαϊκής ισχύος, την οποία ενεργοποίησε και ανέπτυξε με μεγάλη δεξιοτεχνία. Η ανάπτυξη μερκαντιστικών ρυθμιστικών διατάξεων για το εμπόριο έγινε ένα σύστημα εξουσίας από μόνο του. Ο δυτικός έμπορος και κεφαλαιοκράτης είχε πολύ περισσότερη ελευθερία δράσης από τον κινέζο ομόλογό του. Η Δύση προσανατολιζόταν περισσότερο προς τον παραγωγό. Τον 19^ο αιώνα, οι δυτικοί έμποροι και κατασκευαστές εδραίωσαν έναν σχεδόν πλήρη έλεγχο των οθωμανικών αγορών και βιοτεχνιών. Επινοήθηκαν καλύτεροι τρόποι οργάνωσης των επιχειρήσεων, όπως οι μετοχικές εταιρείες, για να εκμεταλλευτούν το αυξανόμενο εμπόριο. Οι μετοχές μπορούσαν να αγοραστούν και να πουληθούν στο χρηματιστήριο του Άμστερνταμ. Η ναυτασφάλιση, η πυρασφάλεια και η ασφάλεια ζωής μείωσαν τους εμπορικούς κινδύνους. Η λογιστική διπλής εγγραφής, ύψιστης σημασίας στην ανάπτυξη του καπιταλισμού, διαδόθηκε ευρέως. Τα δικαιώματα ιδιοκτησίας προστατεύονταν από το κράτος δικαίου. Οι μεσαιωνικοί περιορισμοί στην τοκογλυφία αποσύρθηκαν. Το δυτικό κεφάλαιο απελευθερώθηκε από τη θρησκευτική εξουσία.

Οι Δυτικοευρωπαίοι απολάμβαναν έναν βαθμό προσωπικής ασφάλειας που πήγαζε όχι μόνο από σημαντικά νομικά έγγραφα, όπως η Μάγκνα Κάρτα (1215), και τη σταδιακή αποδοχή του κράτους δικαίου, αλλά και από το γεγονός ότι η Δύση ήταν ασφαλής από τις εισβολές Μογγόλων

και Τούρκων. Αν οι Βυζαντινοί (πριν την πτώση της Κωνσταντινούπολης το 1453), οι Πολωνοί και οι Ρώσοι δεν είχαν παράσχει την ασπίδα προστασίας που κράτησε μακριά τους Μογγόλους και αργότερα τους Τούρκους, η δυτική Ευρώπη ενδεχομένως να μη βίωνε την Αναγέννηση ή την επιστημονική και τη βιομηχανική επανάσταση. Το 1238, η ρωσική πόλη του Βλαντίμιρ ισοπεδώθηκε από τους Μογγόλους. Σήμερα η πόλη τιμά τον ηρωικό λαό του Βλαντίμιρ που «με τη θυσία του... έσωσε τη δυτική Ευρώπη από το να υποστεί την ίδια τύχη, και έσωσε τον ευρωπαϊκό πολιτισμό από την εξαφάνιση».

Εν γένει, η Ευρώπη αντιμετώπισε λιγότερες λεηλασίες, λιγότερα εμπόδια από την Ασία. Οι Ευρωπαίοι ποτέ δεν ταλανίστηκαν από φυσικές καταστροφές στον ίδιο βαθμό με την Ινδία ή την Κίνα, για παράδειγμα. Ποτέ δεν εξαρτιόνταν από την άφιξη του μουσώνα, όπως η Ινδία, ή από τις ιδιοτροπίες του Κίτρινου Ποταμού ή του ποταμού Γιανγκτσέ που είναι γνωστοί ως οι «οδύνες της Κίνας».⁹ (Η πανάρχαια ανάγκη για κοινωνική συμμόρφωση στην Κίνα δεν μπορεί να διαχωριστεί από τον έλεγχο του νερού, τόσο για την άρδευση όσο και για την αποφυγή πλημμυρών.) Επίσης, στη Δύση υπήρχε καλύτερη σχέση μεταξύ ανθρώπινων και υλικών πόρων. Ενώ η Ευρώπη επιδείκνυε δημογραφικό σφρίγος, καμία ευρωπαϊκή χώρα δεν συνταράχθηκε από την αύξηση του πληθυσμού όσο η Κίνα. Η πίεση της αύξησης του πληθυσμού στην Κίνα συχνά οδηγούσε στην κατάρρευση της δυναστείας. Κατανοεί κανείς γιατί η ιδέα της προόδου ξεκίνησε από τη σταθερότερη Δύση παρά από την πιο σπασμωδική Ανατολή.

Ίσως η εξήγηση για την άνοδο της Ευρώπης να είναι τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά και ο ανθρώπινος μόχθος, σε συνδυασμό με τους πόρους της Ευρώπης. Επρόκειτο για μια επιτυχία που γεννούσε επιτυχία. Εξίσου σημαντική ήταν η αυτομεταμόρφωση που υπέστη η Ευρώπη ως αποτέλεσμα της ανακάλυψης και του αποικισμού του Νέου Κόσμου, και της ανακάλυψης νέων οδών προς την Ασία. Η Ευρώπη δεν θα μπορούσε να

9. Στα 2540 χρόνια καταγεγραμμένης κινεζικής ιστορίας ο Κίτρινος ποταμός έχει πλημμυρίσει 1590 φορές.